

K Ä R R A
(KÄRRALUND)

En historik av
S.A. Wilhelmsson.

Kärä i Örgryte synes redan under medeltiden varit frälsehemman. I slutet av 1400-talet antecknas egendomen som sätesgård för väpnaren Bengt Andersson, häradshövding i Ale härad. 1)
Under 1500-talet kom gården under Sten Eriksson Leijonhufvud, som vid samma tid blev ägare av Örgrytegårdarna Kålltorp Övre och Torp.

Sten Eriksson Leijonhufvud (1518-1568), Gustav Vasas sväger, friherre till Gräfsnäs och Upplo samt herre till Kågleholm, var sedan 1548 gift med Ebba Månsdotter (1529-1609), dotter av Måns Bryntesson (Lilliehöök). Hur och när Sten Eriksson blev ägare av Kärä, framgår ej av bevarade handlingar. Möjligen kan gården ha tillfallit honom vid giftermålet. I jordeboken 1573 är vid "Kortorp" (Kålltorp) noterat: "Hade Salig Herr Sten Eriksson köpt undan skatten i sin tid, som hans efterlefwande Fru hafwer lagt under sin gård Kärä." Formuleringen kan tyda på, att Ebba Månsdotter varit ägare av Kärä före giftermålet 1548 och att gården varit arv efter fadern Måns Bryntesson, från 1524 kung Gustavs troman på Älvsborg. Att Måns Bryntesson vid den tiden även "gjorde affärer" i Örgryte, framgår av det bekanta pergamentsbrevet, daterat 24 juni 1526, vari Anun och Niels Esbiörnsson intyga, "ath wij med vore systhers och systherbarns rodh, samtycke och godvillie haffve sold och uplatedh erlig velbyrdig sven Mons Bryntesson eth vort olafiske liggendes mellem bodhe Dijsiöerne ij Herlanda sogn i Sevedals heret etc.....". 2)

Efter Sten Erikssons död (han blev dödligt sårad vid fängslandet av Erik XIV) kom den knappt 40-åriga änkan att i ytterligare 40 år äga, förvalta och utvidga egendomarna. Sten Eriksson lär på dödsbädden ha lovat grevlig värdighet, ett löfte som Johan III infriade till änkan och barnen 1569 (Raseborgs grevskap i Finland).

Av Örgryteegendomarna lydde Kålltorp Övre och Torp under senare delen av 1500-talet och början av 1600-talet under Kärä. Så heter det 1606: "Grefwinan Fru Ebba brukar afwel uppå sitt eget frälsehemman med tillhörande Kortorp och Torpet." 3)

Måns Bryntesson har ej fått så vackert eftermäle i vår historia. Han var inblandad i västgötaherrarnas uppror 1529, trodde sig kunna bli Gustav Vasas efterträdare, när denne störtats. Upproret blev ett fiasko och Måns Bryntesson avrättades.

Dottern Ebba var enda barnet i faderns äktenskap, född på Upplo i Magra socken, vilken egendom genom hennes gifte med Sten Eriksson senare kom att ingå i makens friherrskap.

Fru Ebba gjorde sig känd för stor manhaftighet och företagsamhet, kallas därför "Gref Ebba" och lär även själv skrivit sig så, blev också bekant för härsklustnad, utomordentlig närighet, ständigt bråk med sina bönder och för sina många rättegångar.

Med Nylöse borgerskap hade fru Ebba åtskilliga tvister. Som ägare av Lärjeholm hade hon tagit sig friheten lägga beslag på och låta inhägna en del av Skräppekärrs mark, vilken alltsedan Nylöses grundläggning tillhört stadens borgerskap och vissa Lärje-bönder som samfällid betesma

Det blev en långvarig fejd mellan borgerskapet och fru Ebba, men här fick hon att göra med annat motstånd än maken Sten Eriksson mött, när han grundade Gräfsnäs egendom på Hjalmered-byns mark, varvid bönderna antingen fick packa sig av eller bli torpare på godset. 4)

Nylöse borgare var ett hårdfört släkte, som ej väjde för våld, när det gällde att tillvarataga sina rättigheter. År 1573 fann sig stadens magistrat och borgerskap föranlåten "att utkasta det som blivit inkräktat" och 1584 noteras, att borgarna "nedhriffvit och upbrändth then fredsgårdh, som på thesiss gamble häffd och mulabeet olagligen opsat war". År 1600 hölls på hertig Karls befallning "ransakning", varvid 16 adelsmän, 6 kronofogdar samt Vättele och Sævedals häradsnämnder satt till doms mellan "dhen Edla och Wälborna Fru Ebba" och Nylöse borgare. Domen blev att eftersom Nylöse borgare och Lärje bönder med många och fasta skäl bevisat, att Skräppekärr av ålder varit deras mulbete, så skulle området det också i fortsättningen förbli. 6)

Dessa tvister uppmärksammas i en utredning, som Göteborgs magistrat på 1730-talet lät göra. Då konstateras, att "Grefwinnan Ebba till Raseberg och Gräfsnäs, som fordome egt Lärje, uti 15:de Seculo begynt gripa widare omkring sig än hon bordt och inkräktat en del af Skräppekärr". 7)

Samma självtagna rättigheter praktiserade fru Ebba på andra platser, där hon även "grep omkring sig" genom att låta sitt folk för sin räkning lägga beslag på och inhägna allmänningar. På grund av klagomålen hölls på kung Johans befallning 1584 räfst och rättarting av Västergötlands lagman Erik Gustafsson Stenbock mellan å ena sidan fru Ebba och hennes son Axel och å andra sidan "de bönder i Örgryte". Klagomålen gällde, att fru Ebba låtit inhägna en hage från sin gård Kärra till Delsjön och med "samma hage förmena bönderna, som boendes äre i Örgryte, deras bästa få mark, skogshygge och ållonskog, så ock dermed hon tillegnat sig från förenämnde bönder någre qwarnfall och ålefiske, som liggendes äre uti samma inhägnad".

Fru Ebbas fogde Anders Bengtsson framhöll, "att samma hage var i Salig Herr Stens tid inhägnad", vilket bönderna visserligen medgav, men påvisade "att de strax beklagat sig för Salig Herr Sten och begärt att hagen skulle läggas ut igen, så framt de icke skulle övergiva sina gårdar eller nödgas beklaga sig för högloflig Konung Gustaf; deruppå bekommo de sådane swar af Salig Herr Sten: efter samma inhägnad war dem till skada. wille han dermed icke göra dem något hinder eller förfång, och blef sam hage dermed aflagd intill dess nu Grefwinnan låtit honom inhägna, det bönderna och strax utlovade med en tolfmannaed stadfästa". Domslutet gick fru Ebba emot, ty beslutat blev att bönderna måtte behålla sin gamla hävd i fåmark, kvarnfall, skogshygge och ållonskog, "som dhe ålder haft hafwa, så framt bönderna skulle kunna blifwa wid macht och besitta sina hemman". 8)

Ebba Månsdotter avled 1609 på Lärjeholm och kom så småningom till ro under gravhällen i Uppsala domkyrka. Gräfsnäs och Käggleholm synes hon tidigare överlåtit till sönerna, medan Lärjeholm och Kärra med underlydande gårdar genom arv tillföll Herman Wrangel. Dottern Edla Leijonhufvud var gift med riksrådet Mauritz Grip. Deras dotter Margareta blev

1612 gift med sedermera riksrådet och fältmarskalken Herman Wrangel.

Hur förhållandena gestaltade sig på Örgrytegårdarna de oroliga åren på 1610-talet, då Älvsborgs fäste intogs, Nylöse stad nedbrändes och danskar na tog fästningen och sju häradar i pant, därom har de gamla handlingarna föga att förmåla. Bekant är emellertid, att Herman Wrangel var mannen, som erhöll konung Gustav Adolfs uppdrag att resa till Halmstad för att till danska ombud överlämna sista delsumman av Älvsborgs lösen och sedan å Sveriges vägnar taga fästningen med underlydande häradar i besittning. Wrangel överlämnade beloppet i Halmstad den 24 januari 1619 och övertog Älvsborg den 31 januari samma år. 9)

Herman Wrangel innehade Lärjeholm och Kärra med underlydande gårdar till sitt fränfälle 1643, varefter dessa egendomar övergick till en av sönerna generalen Johan Mauritz Wrangel, som avled 1665.

"Salig Herr Johan Wrangel" noteras ännu 1680 i jordeboken för Kärra, d.v. för dennes arvingar. Under 1670-talet var en av dessa arvingar, riksrådet Christer Horn, gift med J.M.Wrangels dotter Anna Elisabet, nominell ägare av Kärra, men vid denna tid var gården, liksom Källtorp och Torp, pantsatt.

J.M.Wrangel hade 1660 förpantat Skultorp i Partille och Kärra i Örgryte till dåvarande justitiepresidenten i Göteborg Israel Norfelt för 1000 rdr. Kärra utbyttes emellertid 1678 mot tvenne gårdar i "Lärgieby", vilka 1663 förpantats av J.M.Wrangels son Gustaf Herman till rådmannen Hans Jurgensen i Göteborg. 10) Bytesöverenskommelsen uppgjordes mellan Mauritz Wrangel broder till G.H.Wrangel och Jurgensens sterbhusdelägare.

I jordeboken 1684 heter det om Kärra: "Sahl.Herr Johan Wrangels, possider af Elisabet Westerman". Till rådmän Jurgensens arvingar hörde hans änka, Elsebe Westerman, som efter Jurgensens död 1663 ingått nytt äktenskap med superintendenten Andreas Kilander i Karlstad. Elsebe Westerman blev änka andra gången 1673 och synes ha återflyttat till Göteborg.

Elsebe Westerman tycks ensam ha förvärvat Kärra och förpantade 1687 gården till fru Maria Valck. Mot denna pantsättning protesterade rådmannen Jacob von Ackern, som ansåg sig ha äldre panträttigheter i gården och lät 1691 lagbjuda Kärra som sin pant, men det gjorde också Maria Valck, "afliðne Sigbrandt Valcks Efterlefwerska". 11) Året därpå lät von Ackerns änka lagbjuda gården. 12) Varken hon eller änkefru Valck synes dock ha fått fasta. Förlikning har troligen kommit till stånd, ty ännu 1696 innehades Kärra av Elsebe Westerman, som då sålde gården.

År 1696 lät "Fru Anna Liza Wendelin lagbjuda Kierra gård i Örgrythe, som hon sig af Biskopinnan Fru Elsebe Westerman sig tillhandlat hafwer". I andra uppbudet 1697 anges köpeskillingen till 1.100 daler s:mt. 13)

Anna Elisabet Wendelin (1630-1717) var änka efter artillerimajoren Eberhard Stroh i Hessen-Darmstadt. Dottern Elisabet Agnes Strohin var gift med biskop Johannes Carlberg i Göteborg. Svärsonen påtalade 1698 inför häradsrätten en hel del ofog, som allmogen hade för sig på "hans Swärmode Fru Margareta Wendilina sig tillhandlade Frälsehemman Kierra". 14)

4

Skrivaren har här dabbat sig på fru Wendelins förnamn, men i övrigt förekommer även motstridiga uppgifter. Fru Wendelin noteras i jordeböckerna som ägare till 1714, därefter dottern. I domböckerna tyder vissa uppgifter på att biskopinnan Carlberg redan 1702 skulle varit ägare, men 1703 heter det att "biskopinnans Fru Moders landbor på Kierra voro Anders Olofsson och Anders Jonsson". 15)

Antingen nu modern eller dottern ägde Kärra, så hade egendomen dock kommit i Carlbergs-släktens ägo och kom där att förbli till 1772.

Såväl Anna Elisabet Wendelin som dottern Elisabet Agnes Strohlin avled 1717, modern den 3 mars och dottern den 5 maj. 16)

Som fast egendom i boet hade barnen gårdarna Underås, Överås och Kärra samt besittningsrätten till landeriet Burgården. Vid bodelningen kom Kärra så småningom att tillfalla en av sönerna, dåvarande löjtnanten Bengt Wilhelm Carlberg. I jordeboken 1730 "possideras Kärra af Lieutenanten Carlberg".

Bengt Wilhelm Carlberg (1696-1778), åren 1727-1775 stadsingenjör i Göteborg, från 1762 överste i fortifikationen, tidtals t.f. landshövding och överkommendant, har fått sitt äreminne tecknat i dr Arvid Baeckströms gradualavhandling "Studier i Göteborgs Byggnadshistoria före 1814", vari även egendomen Kärra, eller Kärralund, som den från B.W. Carlbergs tid kallas, något omnämnes. Enligt Baeckström bebodde Carlberg, sedan han 1729 sålt Underås, ett av honom 1733 uppfört trähus i staden, men från 1745 till 1772 var han bosatt på Kärralund.

Namnet Kärralund hade dock äldre anor på gården. I "Nya Lödöse Tänkeböcker" behandlas 1596 en rättegång, vari sju personer åtalas av grevinnan Ebbas tjänare "med en zedell ath de skulle haffua wåridh i Kierra lu och giffuith hugh på hennes nådes tienare", vilket de tilltalade förnekade, med tillägget att de där intet annat beställde än att de gick till gården och tog ut sin boskap, som där intagen var. 17)

Enligt jordeböckerna brukades Kärra åren 1703 och 1715 i fyra parter om vardera 1/4 mantal. 1748 noteras majoren Carlberg som brukare av 1/4 mt och tre bönder av vardera 1/4 mtl. 1758 upptages överstelöjtnanten Carlberg för 3/4 mtl och bonden Börge Andersson för 1/4 mtl.

Kärralund hade liksom flera andra örgrytegårdar del i Ranängen. År 1751 arrenderade Carlberg ut Kärralunds Ranäng till direktören i ostindiska Kompaniet Magnus Lagerström, som av Kärralunds, Kålltorp Övergårdens och Stora Torps andelar i ängen hopfogade sitt Gubbero. Genom förpantningsbrev 1757 på 80 år överlät Carlberg mot en panteskilling av 4733 dlr sin sitt område till Lagerström. 18)

Ägobyte förekom 1761 mellan gårdarna Kärralund och Stora Torp. Överenskommelse härom träffades mellan Carlberg och "thess wälborna Fru Jeanna Christina Blessingh" och karduanmakaren "Mäster Eric Westerberg och the hustru, Madame Anna Catharina Kollinia". 19)

B.W. Carlberg var gift två gånger: först med Anna Dorothea Weber, som avled 1727, och från 1729 med Johanna Christina Blaesingh (1714-1770), eller von Blessingh (fadern adlades 1743). Han efterlämnade barn i båda äktenskapen, däribland sonen i andra giftet Carl Wilhelm, stadsarkitekt i Göteborg.

År 1772 sålde Carlberg Kärralund till handlanden G.B. Santesson och var från 1773 bosatt på Lillatorp, som han inköpt 1748.

Gustaf Bernhard Santesson (1739-1790) var född i Skåne, där fadern var officer, men släkten S. härstammar från Långaryd i Småland.

Han kom som yngling till Blekinge i handelslära, men flyttade sedan till Göteborg och blev göteborgssläktens stamfader. Han började sin bana här med sillsaltning i mindre skala men arbetade snart upp rörelsen, bedrev betydande handel och skeppsrederirörelse i Göteborg och trankokeri i Skärgården. Santesson vann 1765 burskap som handlande i Göteborg och samma år förening med Handelssocieteten. Han var först gift med Johanna Maria Petersson (1740-1766) och andra gången från 1773 med Dorothea Elisabet Matzen (1746-1829), dotter av handlanden Harder Matzen och Catharina Maria Nissen. Genom sitt andra gifte blev Santesson befreundad med flera välkända göteborgska köpmanssläkter.

Santesson var påverkad av den herrnhutska rörelsen och stödde den av fattighusprästen Johannes Willin grundade fattigfriskolan, till vars föreståndare han hörde. Makarna Santesson sände äldste sonen Berndt Harder vid 6 års ålder för uppfostran till herrnhutska skolan i Christiansfeld i Slesvig. Enligt uppgift var sedermera storköpmannen m.m. Berndt Harder Santesson det första svenska barn, som intogs på detta skolhem. Makarna Santessons initiativ bar frukt, ty i Biografiskt Lexikon 1847 uppges, att "därefter avgick dit flera år i rad en hel fartygs-laddning (!) av barn från Göteborg". 20)

Fredikstolen och därmed förbundna "prestestol" skänktes 1780 till Örgryte gamla kyrka av dåvarande kyrkoföreståndaren "Högädle Herr Berndt Gustaf Santesson och dess Gudälskande kära maka Högädla Fru Elisabeth Matzen". 21)

Efter G.B. Santessons frånfälle 1790 innehade änkan Kärralund till 1802. Barnen var dels genom arv och dels genom återköp ägare av Underås-Överås.

År 1803 erhöill näst äldste sonen Sante Johannes fasta på Kärralund, som han 30mars 1802 köpt av sin mor för 20.000 rdr rgs. I försäljningsvillkoren stadgades, "att min käre son Sante Johs Santesson eller den som efter honom skulle få Kärralund, därstädes skulle draga försorg om hushållningen för min käre fader Harder Matzen och dess systerdotter Anna Matzen i lifstid emot den betalning, som han med min käre fader kan öfverenskomma".

Sante Johannes Santesson hade 1801 erhållit förening med Handelssocieteten i Göteborg. Han var född 1778, men gick ur tiden redan 1804, före både morfadern och modern. Hans änka Elsa Margareta, f. Gaedda, sålde 1806

Kärralund till handlanden Lars Claesson, som samma år fick fasta på gården. Köpeskillingen var 16.666 rdr 32 skill.b:co.

Lars Claesson hade 1787 erhållit förening med Handelssociteten och vann 1788 burskap som handlande i Göteborg. Han var gift med Helena Elisabet Grahl, som efter makens död 1834 till sitt fränfälle 1846 upptages för Kärralund. Från 1842 utarrenderade hon gården till sonen Isac.

Efter moderns död tillföll 21/60 mtl Isac Claesson i arv och 1850 övertog han återstoden 39/60 mtl av syskonen för 18.416 rdr b:co.

Isac Claesson (f.1795) vann 1827 burskap som minuthandlare och samma år medlemskap i Handelssocieteten. Det var en kraftkarl, som nu var ägare av Kärralund. Gården skötte han utmärkt, medan hans metoder med sitt arbetsfolk fått sämre betyg. Herrgårdsrätten var ingalunda avskaffad på denna örgrytegård under Isac Claessons tid, tvärtom tycks det varit ett käppregemente i sin prydno. Äldre tiders feodalherrar använde sig av fogdar och andra underhuggare för att hålla diciplin på sitt folk, men Isac skötte avbasningarna själv. En hel del historier om Claesson och hans framfart finns bevarade, Stenström återger några i "Örgryte genom tiderna". Vid ett tillfälle lär dock agan fördelats jämnare: Isac skulle aga en torpare, kommen från Tjörn, men det slutade med att husbonden själv fick en massa stryk. Stenström har även åtskilligt att berätta om Kärralunds kvarn, enligt sagesmannen en "guldkvarn" för gården, och om Claessons affärstransaktioner med samma kvarn. När staden för vattenverket köpt Kärralunds sjölycka och skaffat sig vattenrätten till Delsjön, var det emellertid slut med drivkraften för "guldkvarnen". Till Stenströms skildring kan läggas, att vid expropriationen av kvarnen med tillhörande mindre markområde erlades 4666 rdr rmt.

År 1860 sålde Claesson den sedan 1757 av B.W.Carlberg bortförpantade Kärralunds Ranäng till konsul Oscar Ekman för 11.000 rdr rmt. Försäljningen av denna forna utmark medförde ingen förminskning i gårdens mantal.

År 1878 gick Kärralund från den Claessonska släkten, ty då köpte lantbrukaren Emanuel Pettersson 1 mantal Kärralund och 1/16 mtl Lilla Torp, vilken hemmansdel Claesson även ägde. Pettersson blev ingen långvarig besittare, ty i mitten av 1880-talet noteras David Wemyss som ägare. Han lät uppföra nytt corps de logis, senare kallat Johannerö och från 1920 ägt av stiftelsen Göteborgs Welanderhem.

Vid sekelskiftet övertogs Kärralund av handlanden Herman Silvander, var- efter egendomen uppdelades. 1902 noteras 17/25 mtl för Silvander, 1/4 och 3/50 mtl för Fastighetsbolaget Kärralund och 1/100 mtl för byggmästare A.Westerlind. Lagfart beviljades 30 juni 1905 för 17/25 mtl till Fastighets AB Kärralund, som köpt denna part av delägarna i boet efter avlidne handlanden H.Silvander för 70.300 kronor. 22)

Fastighetsbolaget, som därmed var ägare av 99/100 mtl av gården, anlade villastaden Kärralund. Återstående 1/100 mtl antecknas från 1907 för byggmästare Nathan Persson, från 1908 för överste Otto J.Schreiber och senare för Welanderhemmet.

Förhandlingar inleddes 1915 om försäljning av 17/25 mtl Kärralund till staden. Arealen av hemmansdelen med avdrag för avstyckningar upptages då till ca 138 har. Vid värdering beskrives den gamla manbyggnaden som "uppförd av timmer i två våningar, brädklädd, oljemålad, täckt med tegel, innehållande fem rum och kök i varje våning. Illa underhållen och i dåligt skick". Samma betyg fick rättarehuset, källarebyggnader, magasins- och ladugårdsbyggnader, växthus, lusthus och torplägenheter, medan trädgårdsmästarebostad samt stall och vagnbod var i gott skick. 23)

Stadsfullmäktige beslutade 1916 att av Fastighets A-B Kärralund inköpa dels 17/25 mtl Kärralund, dels Bruaremossen, avsöndrad från Torpa Mellangården, samt avsöndrad jord från 1/12 mtl Lilla Torp mot köpeskillingen 300.000 kronor. Undertecknare av köpekontraktet för fastighetsbolaget var John och Carl Silvander m.fl. 24)

År 1923 köpte Göteborgs stad ytterligare en del av det gamla frälsehemmanet, betecknat som 1/4 mtl litt B, areal 192.890 kvm. Säljare: Carl, Erik och John Silvander m.fl. Köpeskilling: 328.000 kronor. 25)

KÄRRA

Hänvisningar:

1. Ortnamnen i Göteborgs & Bohuslän del 2
2. Västergötland Fornminnesförenings Tidskrift II/15
3. "Örgryte genom tiderna" av F. Stenström del I sid 17
4. "Gräfsnäs. Ett Västgötagods och dess öden" av Linnar Linnarsson
5. Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift II/38
- 6+7. Landsarkivet Gbg: Drätselkammarens arkiv, Upplåtelsehandl 12. rot 1-
8. Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift II/2-3 97 ff
9. Göteborgs Jubileumspublikationer: del I sid 1
10. Landsarkivet Gbg: Sävedals härads dombok 1678
11. " " : " " " 1691
12. " " : " " " 1692
13. " " : " " " 1696, 1697
14. " " : " " " 1698
15. " " : " " " 1702, 1703
16. Personhistorisk Tidskrift 1920: Carlbergs-albumet. sid 37-55
17. Göteborgs Jubileumspublikationer: del VI sid 376
18. Landsarkivet Gbg: Bouppteckningar, Johan Fredrik Bauer 1803
19. " " : Sävedals härads dombok 1761
20. "Göteborgs Folkskoleväsen etc" av Joh. Ohlander sid 21
21. "Örgryte Gamla Kyrka" av Carl G. Setterwall sid 12
- 22-23. Stadsfullmäktiges Handlingar: 1916 nr 96
24. " " : 1916 nr 96 och protokoll 6.4 1916
25. " " : 1923 nr 46 och protokoll 15.2 1923

Försäljningar av gården under 1800-talet:

Landsarkivet Gbg: Sävedals härads uppbud och lagfarter.
